

René Vrugt

Lubbers II: is voortgaan ook vooruitgaan?

Economische groei dient in onze eindige wereld op termijn te worden afgezworen. René Vrugt vindt dat christen-democraten te weinig aandacht voor het milieu hebben getoond. Terwijl rentmeesterschap essentieel onderdeel van de zorgzame samenleving is. De auteur wil de georiënteerde economie zodanig aanpassen, dat schadelijke uitkomsten worden voorkomen of geneutraliseerd.

'Het is nauwelijks nodig om op te merken dat de stationaire toestand van kapitaal en bevolking geen stationaire toestand van menselijke vooruitgang impliceert. Er zou evenveel ruimte als anders zijn voor allerlei soorten geestelijke cultuur en morele en sociale vooruitgang, evenveel ruimte om de levensstijl te verbeteren en een veel grotere waarschijnlijkheid dat dit zou gebeuren, wanneer de menselijke geest niet langer in beslag zou zijn genomen door de kunst om vooruit te komen.'

John Stuart Mill: 'Principles of Political Economy', 1857.

Nu 1986 alweer enige tijd achter ons ligt, kunnen we constateren dat zich in dat jaar feitelijk twee grensoverschrijdende, grote, en veel aandacht trekkende rampen hebben voorgedaan. In de maand april was er de ramp met de kerncentrale van Tsjerno-

byl, waarbij een grote hoeveelheid radioactiviteit in de atmosfeer terecht kwam en zich bijna een 'melt-down' met niet te overziene gevolgen voordeed. Zeven maanden later 'ontplofte' een chemische fabriek nabij Basel in Zwitserland. De rivier de Rijn raakte dermate verontreinigd dat over grote afstanden alle leven eruit verdween en de watervoorziening in gevaar kwam. Nu rijst de vraag of het hier gaat om uitzonderingen, welke ieder op zich staan en niet in ruimer verband gezien kunnen worden, dan wel dat het hier 'tekenen van de tijd' betreft. In dit artikel wil de auteur een poging wagen onze huidige, op groei gefixeerde Westerse maatschappij te karakteriseren. Die karakterisering wil hij maken vanuit de stand van zaken binnen de christen-democratie op dit moment. Daartoe volgt eerst enige achtergrondinformatie met betrekking tot recente ontwikkelingen, vervolgens wordt een koppeling gemaakt met de CDA-visie op een 'zorgzame samenleving'. Tot slot volgt een beoordeling van het regeerakkoord in het licht van de discussie over 'groei versus anders gerichte of non-groei'. Anders dan veelal gebruikelijk wordt van daaruit de lijn doorgetrok-

---

R. Vrugt (1965) is vierdejaars student politieke sociologie aan de V.U. Amsterdam. Hij is lid van de Binnenlandcommissie van het CDJA en als zodanig belast met de fractiebegeleidingsgroepen 'Milieu en Energie' en 'Landbouw'.

ken naar ons politiek bestel, hetgeen resulteert in voorstellen voor verandering.

Sceptis over de groei-gedachte

Momenteel is het 15 jaar geleden dat de inmiddels beruchte 'Club van Rome' kwam met haar sombere toekomstperspectief, getiteld 'Grenzen aan de Groei'. In dat begin 1972 verschenen rapport voert zij een aantal onhandelbare en moeilijk grijpbare problemen ten tonele, waarvan zij geconstateert dat ze drie elementen gemeen hebben:

- de problemen doen zich wereldwijd voor,
- de problemen zijn complex en divers,
- de problemen hebben onderling een sterke, door ons nog niet doorgronde wisselwerking.¹

Het rapport constateert dat dit laatste aspect eigenlijk het meest kritiek is. De mens is niet in staat de betekenis en de onderlinge verbanden van de wereldproblemen te begrijpen, laat staan daar actief en met succes tegen op te treden. Het rapport '*Limits to Growth*' beoogt nu juist inzicht te verschaffen in de onderlinge samenhang. Daartoe is met behulp van de '*System Dynamics*' onderzoek gedaan naar de onderlinge afhankelijkheid en wisselwerking van vijf kritische factoren in wereldverband:

- bevolkingsgroei,
- voedselproductie,
- industrialisatie,
- uitputting van natuurlijke hulpbronnen,
- vervuiling.

Natuurlijk stond de Club van Rome niet alleen in haar streven de wereld probleem-bewust te maken. Reeds in de tweede helft van de jaren zestig hielden diverse auteurs zich bezig met de relatie 'economie-ecologie'.² Twee ervan verdienen speciale aandacht, omdat hun invloed in Nederland onevenredig groot is geweest. Allereerst kan E.J. Mishan, verbonden aan de London School of Economics, worden genoemd. Hij publiceerde in 1967 zijn boek '*The Costs of economic growth*', iets wat in

1968 al een conferentie van economen in Rotterdam tot gevolg had. Mishan beoogde natuur- en milieu-beschermers te leren hun argumenten te vertalen in de theoretische begrippen van de '*welfare theory*'. Zelf was hij voorstander van het in rekening brengen van schadelijke externe effecten van economische groei.

De andere van belang zijnde auteur is Kenneth E. Boulding die als één van de eersten poogde een synthese aan te brengen tussen economie en ecologie door het 'systeem-denken'. Hij deed dit in zijn geruchtmakende artikel '*The economics of the coming spaceship earth*'. Bouldings abstracte redeneringen wekten nog geen echte politieke respons. Dat lukte D. Meadows wel toen hij in opdracht van het Uitvoerend Comité van de Club van Rome een studie maakte van 'trends en wisselwerkingen van een beperkt aantal factoren die de samenleving op onze aarde bedreigen'. Zijn computer-outprints met tegen het midden van de volgende eeuw dramatisch kruisende trendlijnen spraken blijkbaar meer tot de verbeelding, terwijl ook niet moet worden vergeten dat het bij de Club van Rome ging om een internationaal samengestelde groep invloedrijke particulieren. Juist hun, althans geïnteresseerde, onafhankelijkheid gaf meer gewicht aan het eerder genoemde rapport met daarin Meadows' analyse.

In Nederland bleef het rapport van de Club van Rome, ook in christen-democratische kring, niet onbesproken. In een reactie stellen de toenmalige drie grote confessionele politieke partijen ARP, KVP en CHU dat volgens hen de economische groei niet moet worden stopgezet. Wel moet er een halt worden toegeroepen aan de groei en welvaartsverdeling, zoals die tot dusver wordt berekend en beleefd, aldus de drie voorlopers van het CDA. 'De overheid zal

1. Het rapport van de Club van Rome. *De Grenzen aan de Groei*. Uitgeverij Het Spectrum (Utrecht/Antwerpen 1972). 13

2. R. Hoppe; *Economische Zaken schrijft een nota*, dissertatie, VU-Uitgeverij, Amsterdam 1984.

een beleid moeten vaststellen, waardoor alle economische processen zich moeten voltrekken binnen de grenzen die op langere termijn worden bepaald door de beschikbaarheid van onvervangbare grondstoffen en door de drempelvoorwaarden voor de kwaliteit van het milieu'.³

Ook de andere politieke partijen laten zich overigens niet onbetuigd. Binnen de progressief genoemde partijen wordt een 'commissie van zes' ingesteld met daarin onder andere Den Uyl, Pronk, Jurgens en Mansholt. Deze commissie publiceert het 'rapport Mansholt' met daarin opgenomen een pleidooi voor toenemende overheidsinvloed. De VVD komt als reactie hierop met de brochure 'Liberaal Manifest', waarin juist het particulier initiatief als passend antwoord op de problemen naar voren komt. Deze hevige beroering van geesten in de politiek kon natuurlijk niet zonder gevolgen blijven. Eerst in 1976 kwam dit echter in volle omvang tot uiting met de Economische Structuurnota of Nota inzake selectieve groei die onder leiding van toenmalig Minister van Economische Zaken tot stand is gekomen. Lubbers zelf vat in een brief aan de Tweede Kamer de kern van de Nota als volgt samen: 'Deze nota betreft beleid gericht op selectieve groei. Het gaat daarbij om twee hoofdthema's: continuïteit en selectiviteit. Op het eerstgenoemde terrein is volledige en volwaardige werkgelegenheid de centrale doelstelling (...) Naast behoud van bestaande arbeidsplaatsen is creatie van nieuwe arbeidsplaatsen door stimulering van de bedrijfsinvesteringen het kernpunt van dit beleid (...) Bij selectiviteit gaat het erom dat de belangen van milieubehoud, ruimtelijke ordening, zuinig beheer van grondstoffen en energie alsmede betere kansen voor ontwikkelingslanden beter tot hun recht komen'.⁴

Duidelijk blijkt uit dit citaat en uit de hierboven geschetste ontwikkeling dat men in de Nederlandse politiek tot de ontdekking is gekomen, dat er alternatieven zijn voor het gevoerde beleid, dat er keuzen mogelijk zijn tussen:

- het tegendeel van groei – namelijk afname of negatieve groei,
- het constant houden van het aantal voortgebrachte goederen en diensten; 'nul-groei',
- het voortzetten van groei, maar dan met vermindering van (al te) schadelijke neven-effecten; beheerste, genormeerde of selectieve groei,
- groei zonder meer.⁵

Bij een analyse van het beleidsproces waarbij de Economische Structuurnota tot stand is gekomen, blijkt dat in de eerste concept-nota's sterk de nadruk werd gelegd op het begrip 'selectiviteit'. Langzamerhand is de tegenstelling van dit begrip tot het begrip 'continuïteit' echter afgezwakt en krijgt de continuïteit een veel belangrijker plaats. Bij deze ontwikkeling, mede ingegeven door de in het begin van de jaren zeventig reeds groeiende werkloosheid, heeft Lubbers een cruciale rol gespeeld. Het is ook Lubbers geweest, die de beide thema's met elkaar verzoend heeft door te stellen: 'Op langere termijn kan de selectiviteit bijdragen tot de continuïteit. (...) Deze nota wil een bijdrage leveren tot een structureel herstel van werkgelegenheid en bedrijvigheid, dat samengaat met een betere en tegelijkertijd meer geïntegreerde verwezenlijking van de doelstellingen betreffende selectiviteit'. Op deze wijze ging selectieve groei betekenen: 'selectiviteit onder handhaving van ietwat verlaagde groei'.⁶

Buiten de genoemde ontwikkelingen in de politiek om kenmerkten de jaren zeventig zich door een aanhoudende stroom publikaties.⁷ Er was duidelijk sprake van

3. *Ibidem*, hoofdstuk 5.

4. *Ibidem*, 101/102.

5. *Ibidem*, 86.

6. *Ibidem*, 102.

7. In deze stroom verschenen o.a.:

- Kenneth E. Boulding, 'The Economics of the Coming Spaceship Earth', *Environmental Quality in a Growing Economy*, ed
- E. J. Mishan, *The Costs of Economic Growth*. New York 1971.
- Herman E. Daly, *Toward a Steady-State Economy*, 1971.
- Dr. B. Goudzwaard, *Kapitalisme en Vooruitgang*, 1976.

een 'worsteling met de welvaart'. Mede als gevolg van onze sterk toegenomen materiële welvaart ging men andere prioriteiten stellen. Begrippen als 'schone groei' en 'quality of life' werden onderdeel van het algemeen gedachtengoed. Men ging inzien dat welvaart niet zaligmakend is voor welzijn. In deze betekenis wordt welzijn gezien als immateriële vooruitgang: weliswaar beschikt de mens over steeds meer luxe goederen en hulpmiddelen, maar daardoor was het menselijk 'geluk' niet navenant toegenomen.⁸

Kortom, zo was de conclusie van de diverse onderzoeken op dit gebied, we moeten af van ongeconditioneerde economische groei. Er zijn materiële grenzen aan de groei in de vorm van beperkte middelen: een eindige aarde. In dit verband kan de naam van Herman E. Daly worden genoemd, die in zijn boek '*Toward a Steady State Economy*' laat zien dat gestreefd moet worden naar een economie waarin de totale bevolking en de totale voorraad van fysieke welvaart constant moeten worden gehouden op zekere, gewenste niveaus. Dat is de 'stationaire staat', een term die we al in het werk van John Stuart Mill tegenkomen. Daly meent dat we afmoeten van de 'growth-mania': de idee dat er nooit teveel van iets kan zijn. Groei-manie betekent het niet berekenen van de kosten van economische groei, en het niet willen discussiëren van dat feit. Dit 'paradigma' overheerst volgens Daly de economische discipline in onze tijd. Ongebreidelde economische groei wordt voorgeschreven, terwijl sprake is van een gesloten economie met beperkte bronnen en middelen. De aarde is derhalve in termen van de al eerder gememoreerde Amerikaanse economie Boulding te karakteriseren als een 'spaceship' en de economie als een 'spaceman-economy': we gaan er echter als een roekeloze 'cowboy' mee om.

Behalve materiële grenzen aan de groei werd ook steeds meer beseft dat er grenzen aan de groei bestaan in mentaal opzicht. Men 'ontdekte' dat de oorzaak van

---

We gaan als roekeloze cowboys om met het ruimteschip aarde.

---

het voortdurende groei-streven mede moet worden gezocht in het denken van de mens. Ons vooruitgangsgeloof en geloof in technologisch vermogen hebben, zoals Goudzwaard ook heeft aangetoond,⁹ geleid tot de aanvaarding van de idee dat vooruitgang onontkoombaar is en niet valt te stoppen. In deze visie is de mens verworpen tot een ondergeschikte dienaar van de vooruitgang. Wat nog is, is een andere perceptie van de plaats van de mens in deze wereld. Zodoende kwamen diverse wetenschappers en ook de Club van Rome tot de conclusie dat een evenwichtstoestand moet worden bereikt. In zo'n situatie zijn zowel de bevolking als de hoeveelheid kapitaal (goederen) qua omvang constant. Dat betekent niet een status quo in geestelijke zin. Integendeel, immateriële groei dient te worden bevorderd. Wat velen niet doorhadden, was de politieke stemming die immers werkgelegenheid steeds meer vooropstelde.

15 jaar later

Het is de vraag wat momenteel nog over is van de toenemende bewustwording van de eindige wereld en de consequenties daarvan, zoals de laatste decennia aan-

8. Men kreeg oog voor niet-materiële zaken; de roep om democratisering klonk bij gemeentebesturen en op universiteiten, de milieuvuiling deed actiegroepen ontstaan, in onvrede levend met de 'gevestigde' kerken zochten mensen hun toevlucht in diverse sektes en dergelijke.
9. Dr. B. Goudzwaard, *Kapitalisme en Vooruitgang*.

schouwd. De jaren tachtig worden gekenmerkt door een sterker wordende roep om een andere, veelal kleinere overheid. Ook binnen de christen-democratie is men zich bewust geworden van een 'doorgeschoten' overheid. Het rapport 'Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij' getuigt daarvan. Gewezen wordt op het belang van een 'zorgzame samenleving'.¹⁰ Trefwoorden daarbij zijn: gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit en verzorgingsmaatschappij. Bij nadere beschouwing van de visie van een 'zorgzame samenleving' blijkt dat een aantal zaken centraal staan. Ten eerste wordt sterk de nadruk gelegd op de maatschappelijke organisaties als sociale partners, hulporganisaties, verenigingen, onderwijsinstellingen en dergelijke. Dat zijn in deze visie de platforms waarop de verantwoordelijkheidsspreiding tot zijn recht kan komen. Er wordt een principiële keuze gemaakt voor het particulier initiatief. Daar dienen in eerste instantie problemen te worden aangepakt en opgelost.

Een tweede aspect betreft de expliciete keuze voor het centraal stellen van sociale verbanden. Niet het individu en zijn individuele vrijheid, maar de diversiteit aan en solidariteit van samenwerkingsverbanden tussen mensen vormen het hart van deze visie. Een eenzijdig op het individu gerichte aanpak wordt in de christen-democratie sociaal onaanvaardbaar gevonden. Doel is juist een verantwoordelijke, zorgzame samenleving waarin mensen van elkaar afhankelijk zijn in de positieve zin des woords.

Een derde element binnen een zorgzame samenleving heeft betrekking op een overheid die slechts bijspringt als sociale verbanden tekort schieten. De overheid is er primair als schild voor de zwakkeren en moet volgens deze visie eigenlijk niet meer doen dan het noodzakelijke. Gespreide verantwoordelijkheid in de maatschappij staat voorop en de overheid is de stoplap waarmee gevallen gaten moeten worden gedicht.

Mijns inziens ten onrechte krijgen in de hause van publiciteit omtrent deze CDA-visie twee andere kernbegrippen minder aandacht: 'gerechtigheid' en het 'rentmeesterschap'. In mijn interpretatie vervullen ook deze begrippen essentiële functies als normatieve uitgangspunten voor al het handelen van de mens, individueel en collectief. Gerechtigheid is moeilijk nader te karakteriseren, maar is vooral een 'anti-macht begrip'. Waar de macht heerst, winnen de sterkeren het van de zwakkeren. Waar gerechtigheid heerst, wint daarentegen op deze manier niemand, maar wint naastenliefde het van eigenbelang. Rentmeesterschap vertaalt ik daarnaast vooral in onze houding tegenover de natuur, tegenover de aarde. Dit begrip leert ons grenzen te herkennen en niet al onze inspanningen te richten op aantasting van het milieu en uitputting van de natuurlijke bronnen. Eerst met deze begrippen kan een zorgzame samenleving ten volle die naam dragen.

Visie en scepsis

Zoals is gebleken, gaat achter de idee van een zorgzame samenleving de gedachte schuil dat de maakbaarheid van de samenleving, zeker vanuit de overheid bezien, geringer is dan vaak werd aangenomen. Gedurende een aantal jaren na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde de Nederlandse economie zich meer dan voorspoedig en nam ook onze welvaart met sprongen toe. Eerst toen bleek dat menselijk welzijn niet noodzakelijkerwijs in het verlengde daarvan ligt, men ging in toenemende mate twifelen aan het primaat van het 'materiële'. Juist aan geestelijke rijkdom leek het te ontbreken. Een drietal reacties viel te ontwaren:¹¹

– een radicale verwerping van onze huidi-

10. De term als zodanig stamt uit het rapport 'Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij', maar is nieuw leven ingeblazen door de media naar aanleiding van de toelichting van Minister Brinkman bij de behandeling van de Welzijnswet in 1986.

11. Zie noot 9, blz. 195 ev.

ge samenleving; de uitweg van de revolutie,

- de uitweg van een vlucht en/of de totstandkoming van een tegencultuur,
- de uitweg van de revisie: degenen die in een doelbewuste transformatie van onze samenlevingsstructuur de enig wezenlijke weg tot ontkoming zien.

De laatste mogelijkheid sluit redelijk aan bij een bepaalde invulling van de idee van een zorgzame samenleving. Als we terugkeren naar de vijf factoren die door de Club van Rome centraal zijn gesteld bij haar analyse van de 'Wereldproblematiek', dan blijkt dat bij de meeste factoren de eigen verantwoordelijkheid uiters essentieel is. Aangaande de groei van de bevolking komt dit begrip het best tot uiting. Het gaat bij deze factor namelijk om eigen beslissingen van sociale verbanden, zoals het gezin waarin ten diepste gevoelens tot medemensen tot uiting komen. Als verantwoordelijkheid ergens geheel 'eigen' is in de wezenlijke betekenis van dat woord en onaangetast moet blijven, dan is het wel daar waar de relatie ouder-kind in het geding is. Nochtans betekent dit niet dat de overheid geen invloed mag uitoefenen op beslissingen in dat kader. Meer dan 'sturend' mogen overheidsmaatregelen echter niet zijn in dit verband.

Bij de voedselproductie ligt het accent meer op het kernbegrip van de 'solidariteit'. Op aarde blijkt iedere dag weer dat sprake is van een schrijnende, scheve verdeling als het gaat om de productie en verdeling van voedsel. In het rijke Westen zal vrijwel niemand van de honger omkomen, terwijl in grote delen van Afrika en Azië iedere dag duizenden mensen sterven als gevolg van een chronisch tekort aan voedsel. De solidariteit op dit vlak reikt verder dan binnen de sociale verbanden waar we het net over hadden. Bij de productie van voedsel geldt een solidariteit van het rijke Westen en ook het Oosten met de diverse ontwikkelingslanden. Eigen verantwoordelijkheid en solidariteit dienen juist bij deze factor een mondiale invulling

te krijgen. Dat is ook een consequentie van de boodschap van de Club van Rome; de problemen zijn van wereldniveau en moeten ook daar worden bestreden.

Een derde factor betreft de industrialisatie. Daarbij gaat het in de huidige samenleving om dermate grote investeringen dat vrijwel nimmer één enkel individu of een kleine groep van mensen als enige bij zo'n beslissing is betrokken. Bijna altijd speelt de overheid hierin een rol, en behoort zij die ook te spelen. De overheid als stoplap, het derde element uit de idee van een zorgzame samenleving, is hier in het geding. Industrialisatie kan soms noodzakelijk zijn, maar in ieder geval is het de taak van de overheid de gevolgen ervan onder ogen zien en daaruit conclusies te trekken.

Tot zover kan ik uit de voeten met de in de publiciteit veelal overheersende kernbegrippen 'eigen of gespreide verantwoordelijkheid' en 'solidariteit'. Voor een goed begrip van de factoren 'uitputting van hulpbronnen' en 'vervuiling' is echter het kernbegrip 'rentmeesterschap' onmisbaar. Veelal verwaarloosde men het belang hiervan en een te geringe aandacht voor het milieu in de meest brede zin kon dan ook christen-democraten in het algemeen worden aangewreven. Binnen de 'gevestigde' christen-democratische beweging in Nederland diende het milieu zich een plaats te bevechten temidden van gevestigde belangen.¹² Dat proces is naar mijn overtuiging nog steeds aan de gang. Meer aandacht voor een goed rentmeesterschap leidt als vanzelf tot aandacht voor diverse vormen van vervuiling en uitputting van schaarse aardse middelen. Bij de factor vervuiling kan dit kernbegrip vooral worden uitgewerkt in de richting van beslissingen van individuen. Als we individueel

12. Het milieubelang wordt door velen als tegengesteld gezien aan het belang van een economisch gezonde industrie. Omdat de Christen-Democratische partijen in Nederland vrijwel doorlopend hebben deelgenomen aan diverse regeringen en aan opvattingen die leven in de industriële sector terecht veel belang wordt gehecht, wordt in relevante besluitvorming altijd hiermee rekening gehouden. Het milieu bezat een dergelijke 'ingang' niet.

beseffen dat er grenzen zijn aan de mogelijkheid ons eigen afval in onze omgeving te dumpen, dan zal ook hier een besef van eigen verantwoordelijkheid ontstaan met doorwerking naar grotere verbanden. Aangaande de uitputting van hulpbronnen is naar mijn stellige overtuiging vooral voor overheden een taak weggelegd. Op het internationale vlak dienen naties het 'rentmeester zijn' gestalte te geven door te werken aan oplossingen voor dreigende uitputting. Zoals nu blijkt, laat de door de Club van Rome aangezwengelde discussie over de 'wereldproblematiek' zich heel goed vertalen in de termen, welke momenteel de boventoon voeren in de publieke discussie inzake een zorgzame samenleving.

Bewustwording van problemen op wereldniveau blijkt zijn wortels te hebben in bewustwording van de eigen verantwoordelijkheid op micro-niveau. Eerst door contacten met anderen kan ook een zorgzaamheid op macro-niveau gestalte krijgen. Dat laatste dreigt nogal eens te worden vergeten, maar is in het licht van de vele, grote problemen op aarde noodzakelijk. Stellig ook is het niet genoeg: behalve bewustwording moeten ook bepaalde maatschappelijke structuren worden aangepakt, die wezenlijke veranderingen in de weg zouden kunnen staan. Daartoe is een internationale samenleving nodig, die stoelt op de gedachte van de 'zorgzaamheid' en die verder reikt en kijkt dan de deelbelangen of de dag van morgen lang zijn.

Lubbers II

Als we het voorgaande vertalen naar de beleidsvoornemens van het kabinet Lubbers II, dan kunnen een aantal opmerkingen worden gemaakt. Aangenomen wordt daarbij dat de christen-democratische idee van een zorgzame samenleving kan worden ingevuld, zoals zoëven is gebeurd. Aangenomen wordt ook dat deze CDA-visie in het regeerakkoord is terug te vinden. De rechtvaardiging van de eerste

assumptie is gelegen in het feit dat het bij de idee van een zorgzame samenleving gaat om een omvattende visie op staat en samenleving, waarbij een lacune, zoals die door het ontbreken van het gedachtengoed van de Club van Rome zou ontstaan, absoluut ondenkbaar is. De andere assumptie berust op ons parlementair stelsel waarbij kiezers op basis van een program leden van een partij verkiezen en hen de opdracht geven dat program in werkelijkheid te brengen.

Reeds bij vluchtige analyse van het sociaal-economisch beleid van de regering Lubbers II blijkt dat net als in de tijd van Lubbers I drie sporen centraal staan:

- a beleid gericht op economisch herstel,
- b terugdringen van het financieringsstekort,
- c stabilisatie van de collectieve lastendruk.

Deze drie sporen dienen blijkens het regeerakkoord onderling nauw samen te hangen: 'het ene spoor is niet te realiseren wanneer tegelijkertijd een ander wordt verwaarloosd'.¹³

Als we de uitwerking van de drie sporen in concrete beleidsvoorstellen bezien en interpreteren in het licht van de gewenste ommekeer in de richting van een niet op groei gefixeerde staat blijken de meeste voorstellen uitdrukkelijk gericht te zijn op economische groei. Met name de stimulering van investeringen is bij uitstek groei-positief te noemen, omdat daarmee de productiecapaciteit veelal blijvend wordt vergroot. Zijn bepaalde maatregelen groei-negatief, dan is de oorzaak vooral gelegen in de noodzaak om als Nederlandse overheid de uitgaven te beperken. Van een wezenlijk ander beleid dat tegemoet komt aan het gegroeide besef van een eindige wereld is geen sprake.

Wat nu?

Wat overheerst in het denken over staat en

¹³ Zie *Regeerakkoord Lubbers II*; Staatsuitgeverij. (Den Haag 1986); 9.

samenleving is het streven de werkloosheid terug te dringen. Natuurlijk zal niemand ontkennen dat het hier een uiterst noodzakelijk streven betreft, waarmee in feite door de onderzoeken in de jaren zestig en zeventig niet of onvoldoende rekening is gehouden.¹⁴ Niettemin is sprake van denken op korte termijn. De politiek grijpt de meest voor de hand liggende middelen om de werkloosheid tegen te gaan. Vergelijkingen met andere landen worden dan gebruikt om aan te tonen dat het investeringsniveau in Nederland wezenlijk achterblijft en moet worden opgeëkkert. Met name geldt dit voor *Research & Development*-investeringen. Echter de negatieve effecten van zulke industriële investeringen blijven bij zulke vergelijkingen buiten beschouwing. Nodig zijn naar mijn overtuiging niet zo zeer industrieën die de toch al schaarse hulpbronnen in versneld tempo uitputten als wel investeringen die gericht zijn op doelmatiger gebruik van die bronnen.¹⁵ Ook hebben investeringen in het rijke Westen mondiaal gezien lang niet zo'n prioriteit. Groei betekent voor ons meer auto's, meer sieraden, meer luxe, kortom vervulling van niet elementaire behoeften. Daarentegen is groei in arme, onderontwikkelde landen een elementaire zaak; onderdak, voedsel en dergelijke. Groei is met andere woorden op korte termijn wellicht noodzakelijk om met name de onaanvaardbaar hoge werkloosheid terug te dringen. Deze groei zal selectief moeten zijn en bovendien op termijn worden afgebouwd ten gunste van minder bedeelde gebieden op aarde.

Bij dit alles moet worden aangetekend dat velen voor mij tot een soortgelijke conclusie zijn gekomen, maar dat in de dagelijkse praktijk dit nauwelijks in veranderingen heeft geresulteerd. Materiële groei blijft de boventoon voeren. Een belangrijke verklaring hiervoor dient volgens mij te worden gezocht in ons op de korte termijn gerichte politieke systeem. Zijn de politici niet op het bereiken van resultaten binnen 4 jaar gericht, dan toch wel op resultaten

binnen 8 jaar. Het is reeds vaak door verscheidene wetenschappers gesteld dat politici slechts letten op morgen en niet op overmorgen. Recentelijk werd hieraan weer voeding gegeven door een welvaartstheoretische stroming welke zich siert met het opschrift '*public choice*'. Deze stroming houdt zich bezig met de vraag, hoe de notie van het algemeen belang inhoud wordt gegeven, en hoe het algemeen belang, gedefinieerd als maatschappelijke welvaart, zich verhoudt tot ieders individuele of eigen-belang.¹⁶

Het door Adam Smith geïntroduceerde en 125 jaar later door Pareto weer opgepakte onderscheid en verband tussen individuele welvaart enerzijds en welvaart van de gemeenschap anderzijds vormt de basis voor de welvaartseconomie. Binnen dit kader hebben *public-choice*-economen de voorwaarden bestudeerd, waaronder individuele beslissingen van kiezers, politici, ambtenaren en belangen- cq. pressiegroepen resulteren in een maatschappelijk optimum. Tevens vroegen zij zich af welke overheidsmaatregelen dergelijke, gewenste individuele gedragingen kunnen bevorderen.

Sterk versimpeld, gaat de *public choice* ervan uit dat politici en overheden op precies dezelfde manier besluiten nemen als zakenlieden en consumenten; voornamelijk in termen van eigenbelang. Politici moeten immers voortdurend denken aan het winnen van stemmen en veelal wordt het beleid daarop afgestemd. Ambtenaren pogen hun eigen positie te versterken door middel van budget-maximalisatie. En vakbondsleiders zijn in deze gedachtengang vooral geïnteresseerd in vergroting van het ledental.¹⁷

De *public choice* is vaak bekritiseerd om

14. In slechts enkele van de genoemde werken wordt de relatie tussen economische groei en werkgelegenheid geproblematiseerd.

15. In dit Europees Jaar van het Milieu verdient de stimulering van milieu-technologie krachtige steun.

16. J.G.A. van Mierlo. 'Echte Public Choice'. *Openbare Uitgaven*, (no. 17, 1985 4 augustus).

17. *Intermediair* 22e jaargang, no. 50 27.

haar denkbeelden.¹⁸ Toch valt niet te ontkennen dat zij de aandacht vestigt op enkele 'zere' plekken in ons politiek bestel, die vaak onderbelicht zijn gebleven. Het is natuurlijk de vraag welke conclusies uit de door de *public choice* gemaakte analyse zijn te trekken. In ieder geval maak ik eruit op dat ons politiek bestel zodanig moet worden hervormd dat in ieder geval de gerichtheid op eigenbelang zoveel mogelijk wordt onderdrukt. Eén van de belangrijkste elementen daarbij is het korte termijn-perspectief. Juist daar liggen mogelijkheden ons bestel te veranderen. Juist daar ook is het nodig.

Allereerst kan voor wat betreft de concrete invulling worden gedacht aan een herwaardering van die organen, die op de langere termijn zijn gericht. Hierbij valt te denken aan het Centraal Plan Bureau, de Wetenschappelijke Raad voor het Regeeringsbeleid, en ook de diverse wetenschappelijke instituten van politieke partijen. Het werk wat daar wordt verricht en de resultaten daarvan zouden zwaarder moeten gaan wegen dan nu het geval is. Hun publikaties dienen niet langer te worden beschouwd als het zoveelste advies, maar als mogelijke basis voor het te voeren beleid, met name ook op de langere termijn. Gelukkig is in het CDA zo'n ontwikkeling ingezet.

Een tweede conclusie die ik op basis van het voorgaande zou willen trekken, betreft de discussie 'centralisatie-decentralisatie'. Meer expliciet gaat het dan om de vraag op welke niveau aan een zorgzame samenwerking het beste inhoud kan worden gegeven. Aan de ene kant wordt door de aanhangers van '*Small is beautiful*' een pleidooi gehouden voor een vergaande decentralisatie. Als argumenten worden dan genoemd: in een kleinere gemeenschap is het verantwoordelijkheidsbesef beter ontwikkeld, de kleine gemeenschap is dynamischer, controle is er gemakkelijker. Anderen pleiten voor sterk gecentraliseerde besluitvorming met als argument

dat sprake is van vele onvolkomenheden bij gedecentraliseerde besluitvorming, dat centraal structurele veranderingen sneller zijn door te voeren en dat dan informatie van boven naar beneden sneller verloopt. Zelf ben ik van mening dat deze discussie niet tot een eenduidige conclusie kan leiden. Wat nodig is, is een differentiatie naar beleidsterrein. Met name de zorg voor het milieu en voor de arme landen op aarde dienen op centraal niveau gestalte te krijgen, daarbij gebruik makend van en een basis vinden in de eigen verantwoordelijkheid van de talloze kleinere gemeenschappen. De door mij voorgestane centralisatie is nodig vanwege de aard en omvang van de problemen. Zo kunnen schadelijke externe effecten van economische groei vaak eerst op een hoger niveau in volle omvang worden begrepen en geanalyseerd. Wel moet hierbij het gevaar van vervreemding, het gevaar van een te geringe binding in het beleid met de bevolking, worden onderkend. Daartoe kan onder andere een '*counter-vailing-power*' worden gecreëerd en is ook een constante informatiestroom nodig. In dit verband kan als voorbeeld het verzet tegen de variabilisatie in de autokosten worden genoemd.

Een derde afsluitende opmerking die ik zou willen maken, betreft het te voeren technologiebeleid. Dat zou niet moeten zijn gericht op het vrij willekeurig stimuleren van allerhande technologie-investeringen. Integendeel, zeer zorgvuldig zouden speerpunten in het beleid moeten worden aangebracht aangaande het stimuleren van 'schone technologieën'. Juist een voorsprong op dat gebied is zinnig en waarschijnlijk in toenemende mate commercieel interessant.

Een vierde conclusie heeft betrekking op onze economische orde. Het moge duidelijk zijn dat in het voorgaande niet de wer-

18. Veel mensen vinden dat *public choice* niet meer is dan 'common sense' en in dat licht is er ook commentaar op het geven van de Nobelprijs aan James Buchanan, die toch vaak als de geestelijk vader van de *public choice* wordt gezien.

king van het marktmechanisme als zodanig ter discussie is gesteld. Ik acht het mogelijk en nodig dat binnen onze georiënteerde markteconomie aanpassingen worden getroffen, zodat schadelijke uitkomsten worden voorkomen of geneutraliseerd. Wel is daarvoor, zoals Dr. W. Albeda reeds heeft aangegeven, een consensus vereist. Gevaarlijk is in dit verband wel dat de multinationals, ook de vijf in Nederland aanwezige, zich steeds meer lijken te onttrekken aan wat in de diverse afzonderlijke landen aan beperkende maatregelen wordt besloten. Juist hiervoor is ook een wils- en daadkrachtig internationaal bestuur nodig. Dat betreft dan tevens een laatste opmerking inzake onze politieke structuur. Steeds weer blijkt uit de gevoerde discussie dat sprake is van een dringende behoefte aan een nieuwe internationale orde. Meer dan veertig jaar na oprichting van de Verenigde Naties blijkt dat orgaan meer dan eens vleugellam, terwijl van de geestdrift bij het ontstaan niets meer over lijkt te zijn. Toentertijd hadden velen hooggespannen verwachtingen, maar was de opgestelde verklaring zo retorisch dat het effect wel navenant moest zijn. Vandaag de dag worden we echter door diverse grensoverschrijdende gebeurtenissen gedwongen tot internationale samenwerking. We moeten dan ook blijven zoeken naar daarbij passende geschikte structuren.

Op korte termijn is voor alles een ommekeer in de politiek noodzakelijk; met bestaande organen en zittende politici. Hopelijk hebben beide milieu-rampen in 1986 aan het hiervoor benodigde 'wakker-worden' bijdragen. Tegelijkertijd is het dan triest dat dergelijke rampen daarvoor nodig waren. Nog triester is het als blijkt dat we op dezelfde voet als vroeger doorgaan en we de genoemde rampen bagatelliseren en reduceren tot oneigenlijke proporties

door diverse schijn-maatregelen te treffen, die niet de kern maar slechts de symptomen aanpakken. Bij dat laatste valt te denken aan de eensgezinde roep om een beter alarmerings- en waarschuwingssysteem bij milieu-rampen.¹⁹

De toekomst zal het leren of de rationaliteit op langere termijn het inderdaad wint van die op korte termijn. Nog altijd kan de mens tot inkeer komen en gaan werken aan wat hem vaak verhindert gewenste ontwikkelingen door te zetten, namelijk gevestigde, onrechtvaardige structuren. Dit is geen oproep tot revolutie, maar wel tot een doelbewuste transformatie van onze 'gebroken wereld'. Dit is een karwei dat de mens alleen nooit kan klaren. Wij als christen-democraten gaan er toch mee door, en we willen dat doen door de inspiratie uit de Goddelijke Boodschap. Vanuit die beweging kan een nieuwe wijze van denken ontstaan. De christen-democratische uitgangspunten verwijzen immers niet naar een toekomstbeeld met louter economische groei, met slechts materiële welvaart. Integendeel, ze verwijzen naar welzijn, naar een gelukkige toekomst. In zo'n betekenis valt het ideaal van een zorgzame samenleving goed te vertalen. Sterker geformuleerd; eerst dan gaat het om een juiste vertaling. Het is dan ook twijfelachtig of de door Lubbers en zijn kabinet in het regeerakkoord aangegeven beleidslijnen een voortgang zullen opleveren, welke ook inderdaad vooruitgang is. Een nieuwe manier van denken komt er immers niet in voor.

19. En zelfs met dit gegeven is het nog maar de vraag wat uiteindelijk ook in de praktijk wordt gebracht.

